

АЖДОДЛАР МЕРОСИНИ ЎРГАНИШ АСОСИДА ТАЛАБАЛАРНИ ШАХСЛАРАРО МУНОСАБАТГА ТАЙЁРЛАШ

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.67.97.035>

Дилова Наргиза Гайбуллаевна,
Бухоро давлат университети доценти

***Аннотация.** Мақолада аждодлар меросини ўрганиш асосида талабаларни шахслараро муносабатга тайёрлашнинг долзарб муаммо ва ечимлари келтирилган. Шарқ мутафаккирларининг иқтисодий, фазовий, математик қарашлари, шахс камолоти ва одоб-ахлоқ масалалари илмий амалий аҳамиятга эга. Ушбу тадқиқотларнинг истиқболли йўналишлари сифатида шахс маънавияти, оила ва никоҳ, фарзанд тарбиясига оид ёндашувлари, аждодлар меросига нисбатан ёшларда ҳурмат ҳиссини шакллантириши деб ҳисоблаш мумкин.*

***Калит сўзлар:** аждодлар мероси, талаба, шахслараро муносабат.*

ПОДГОТОВИТЬ УЧАЩИХСЯ К МЕЖЛИЧНОСТНЫМ ОТНОШЕНИЯМ НА ОСНОВЕ ИЗУЧЕНИЯ НАСЛЕДИЯ ПРЕДКОВ

Дилова Наргиза Гайбуллаевна,
Доцент Бухарского государственного университета

***Аннотация.** В статье представлены актуальные проблемы и способы их решения для подготовки учащихся к межличностным отношениям на основе изучения наследия предков. Экономические, пространственные, математические взгляды, личностная зрелость и нравственность восточных мыслителей имеют научное и практическое значение. Перспективными направлениями данного исследования можно считать формирование у молодежи чувства уважения к духовности личности, семьи и брака, подходов к воспитанию детей, родовому наследию.*

***Ключевые слова:** родовое наследие, студент, межличностные отношения.*

PREPARE STUDENTS FOR INTERPERSONAL RELATIONSHIPS THROUGH THE STUDY OF ANCESTRAL HERITAGE

Dilova Nargiza Gaybullaevna,

Associate Professor, Bukhara State University

Abstract. *The article presents topical problems and ways to solve them in order to prepare students for interpersonal relationships based on the study of the heritage of their ancestors. Economic, spatial, mathematical views, personal maturity and morality of Eastern thinkers are of scientific and practical importance. Promising directions of this research can be considered the formation of a sense of respect for the spirituality of the individual, family and marriage, approaches to raising children, and ancestral heritage in young people.*

Key words: *ancestral heritage, student. interpersonal relationships.*

Бугунги 3-Ренессанс даврида аждодларимиз меросини ўрганиш ва ёшлар тарбиясида улардан оқилона фойдаланиш эҳтиёжи вужудга келмоқда. Ва бу таълим тизимида IX-XII асрлар Шарқ мутафаккирлари асарларидаги шахснинг маънавий-маърифий фазилатлари ҳақидаги қарашлари, алломаларнинг илмий мероси мазмуни, жаҳон илм-фан таракқиётига қўшган ҳиссасини ўрганиш асосида таълим тизимини такомиллаштириш вазифаларини қўймоқда.

Шарқ мутафаккирларининг иқтисодий, фазовий, математик қарашлари, шахс камолоти ва одоб-ахлоқ масалалари илмий амалий аҳамиятга эга. Ушбу тадқиқотларнинг истиқболли йўналишлари сифатида шахс маънавияти, оила ва никоҳ, фарзанд тарбиясига оид ёндашувлари, аждодлар меросига нисбатан ёшларда ҳурмат ҳиссини шакллантириш деб ҳисоблаш мумкин. Мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий, модернизациялаш жараёни талаблари асосида таълим-тарбия мазмунининг меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлари, моддий-техника базаси ҳамда рақобатбардош кадрларни тарбиявий қадриятлардан фойдаланиб тайёрлашга шартшароитлари яратилди. Шу билан бирга, Шарқ мутафаккирлари яратган қадриятлардан олий педагогик таълим жараёнида фойдаланиш технологияларини такомиллаштириш бўйича мақсадли тадқиқотларни амалга ошириш зарурлиги ҳам мавжуд. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7-февралдаги ПФ-4947 сонли «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги фармонида юқори малакали кадрларни тайёрлаш, илмий ва амалий натижалари амалиётга жорий этишнинг самарали механизмларини яратиш, узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш ва

ривожлантириш таълим соҳасидаги устувор йўналиш сифатида белгиланди. Бу эса ўз навбатида, олий таълим муассасаларида Шарқ мутафаккирлари меросини оммалаштириш имкониятини кенгайтиради.

Ўзбекистон Республикаси Президенти таъкидлаганидек, «... буюк зотларнинг қолдирган бебаҳо меросини чуқур ўрганиш, уларнинг қадамжоларини обод қилиш ва хотирасини абадийлаштириш бўйича биргаликда қилган ишларимиз ҳам барчамизга мамнуният етказди» [1] Таъкидлаш жоизки, таълим-тарбия жараёнида аждодларимиз яратган бебаҳо маънавий-педагогик меросдан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. IX-XII асрлар Шарқ мутафаккирлари томонидан яратилган тарбиявий қадриятлар, ёш авлодни ахлоқий жиҳатдан тарбиялашда ҳамон долзарб бўлиб турибди. Бу мерос ёш авлодни ҳар томонлама етук, баркамол шахс сифатида шакллантириш, уларга тўғри таълим-тарбия беришга хизмат қилади, чунки, улар таълимотида инсон одоби, ахлоқи, иймон-эътиқоди, виждони, эркинлиги, оила, фарзанд тарбияси масалалари назарий ва амалий аҳамиятини йўқотмаган. Уларнинг тарбиявий қадриятлари, дидактик асарлари бугунги кунда ҳам ёшлар таълим-тарбиясига улкан ҳисса қўшиб келмоқда. IX-XII асрларда яшаб ижод этган алломаларимизнинг тарбиявий қадриятлар мазмуни акс этган асарлари сирасига қуйидагиларни киритиш мумкин. Абу Наср Форобийнинг «Фозил одамлар шаҳри», «Буюк ақл ҳақида сўз» («Калом фи-л ақл ал-кабир»), «Қуйи ақл даражаси ҳақида сўз» («Калом фил ақл ас-сағир»), «Илмларнинг келиб чиқиши ва таърифи» («Китоб фи ихсо алулум ва ат-таъриф»), қисқача номи «Ихсо ал-улум»), «Муסיқа ҳақида катта китоб» («Китоб ул-мусиқо ал-кабир»), «Бахт-саодатга эришув йўллари ҳақида рисола» («Рисола фи-т танбиҳ ала асбоб ас-саодат») асарлари; Абу Али ибн Синонинг «Китоб аш-шифо», «Тиб қонунлари», «Донишнома», Ан-Нажот, Хай ибн Яқзон, Саломон ва Ибсол, «Рисолаи фил-ишқ» асарлари; Имом Бухорийнинг «Ал-Жомеъ ас-Саҳиҳ», «Адаб ул-муфрад», «Тарих ул-кабир», «Муснад ул-кабир», «Китобу асмои саҳоба», «Тафсир ул-кабир», «Сулосиятул Бухорий», «Ҳадис ун-Набавий», «Тарих ус-сағир», «Зуафо ус-сағир» асарлари; Имом Ғаззолийнинг «Эй фарзанд», «Кимёи саодат», «Иҳё-ул-улум ид-дин», «Охиратнома» каби асарлари шулар жумласидандир. IX-XII асрлар Шарқ мутафаккирларининг тарбиявий қадриятлари, бой педагогик мероси, ёш авлод таълим-тарбиясига оид қарашлари, айниқса, ахлоқ-одоб, инсоф, диёнат, иймон, эътиқод, виждон, меҳнатсеварлик, илмсеварлик, инсонийлик хусусидаги ғоялари баркамол шахсни ҳар томонлама ва уйғун ривожлантиришда асосий восита бўлиб хизмат қилади. Шунингдек, уларнинг таълимий-ахлоқий қарашларида асосий ўрин тутган илмсеварлик, ватанпарварлик, эркинлик, инсонпарварлик, меҳнатсеварлик, иймон-эътиқодлилиқ, ҳалоллик, ахлоқий поклик, одиллик, биродарлик, ҳурфикрлилиқ каби баркамол инсон тарбиясига хос ғояларни ёш авлод онгига сингдириш

муҳим дидактик қимматга эга. Кайковуснинг «Қобуснома» асарида инсон ўз танасини тоза ва покиза тутиши унинг узоқ ва соғлом ҳаёт кечириши учун муҳим аҳамиятга эга эканлиги баён қилинган. Мазкур асар ёшларни ижтимоий ҳаётга тайёрлаш, уларни ҳар томонлама баркамол шахс сифатида шаклланишларига йўналтирилган назарий ёндашувлар ва амалий тавсияларни тақдим этган, унинг учун Кайковуснинг ушбу асари барча даврларда ҳам ўз қимматини йўқотмаган. Шунингдек бу асар ҳар бир ўқитувчи-мураббийлар учун дастуруламал бўлиб хизмат қилади. Кайковус асарларида ёшларда мужассам бўлиши лозим бўлган тўғрисиўзлик, инсонпарварлик, мурувватлилик, саховатлилик, ростгўйлик, ватанпарварлик, адолатпарварлик, сабр-қаноатлилик каби шахсий сифатлар бўлсагина ундай кишилар баркамол шахс даражасига етишлари таъкидланган. Абу Али ибн Синонинг ёшлар тарбиясига оид таълимотини ўрганиш жараёнида талабаларни кичик гуруҳларга бўлган ҳолда дарс ўтиш мақсадга мувофиқ. Бунда қуйидаги афзалликлар кузатилади: талабалар ҳамкорликда ишлаш, улардаги билиш жараёнини фаоллаштириш, киришимлилик, бошқаларнинг фикрини сабр билан тинглашга ўргатилдилар; берилган топшириқларни ҳамжиҳатликда бажариш жараёнида уларда гуруҳдошлари томонидан билдирилган фикрларни муҳокама қилишга мойиллик пайдо бўлади; саволларни тўғри ва аниқ шакллантириш, берадиган жавобларини эса асослаб беришни ўрганадилар; уларнинг яширин, аммо юзага чиқиши мумкин бўлган имкониятлари, қобилиятларини рўёбга чиқаришга ёрдам беради; талабаларда очиклик, билмаганларини ўз гуруҳдошлари ёки профессор-ўқитувчилардан сўраб ўрганиш имконияти яратилади; ўзаро ҳамкорлик, ҳамжиҳатликда талабаларнинг билим доиралари, маҳоратларини бойитиш имконияти вужудга келтирилади; тортинчоқ талабалар ўз билимлари, маҳоратларини намоён қилиш имкониятига эга бўладилар; иқтидорли талабалар ўз қобилиятлари, лаёқатларини намойиш қилдилар, гуруҳдошларига кўмаклашиш кўникмасига эга бўладилар; ҳар бир талабага ўзини гуруҳнинг бир бўлаги сифатида ҳис қилиш, бир-бирларининг муваффақиятларини кўрсатишга ўрганадилар. Шу билан бирга, олий педагогик таълим жараёнида талабаларни кичик гуруҳларга бўлиб дарс ўтишда қуйидаги қоидаларга амал қилиш зарур:

1) Дарс материалларини эгаллаш, берилган топшириқларни ўзлаштириш жараёнида талабалар жамоа бўлиб ишлашга одатланиб борадилар. Бунда профессор-ўқитувчилар кузатувчи, эксперт ролини бажаришлари керак;

2) Кичик гуруҳларни тузишда ҳеч бир нарса эътибордан четда қолмаслиги зарур. Масалан, гуруҳларда турлича билим даражасига эга бўлган талабалар, бир хил тақсимланиши, кичик гуруҳнинг таркиби (қизлар, йигитлар) аралаш бўлиши ҳисобга олиниши кабилар;

3) гуруҳли ва алоҳида талабани рағбатлантиришга эътибор

қаратилиши лозим. Бунда кичик бир муваффақиятни қўлга киритган талабани ҳам тақдирлаш зарур.

Шарқ мутафаккирлари асарларидаги фикрлар теранлиги, маъносининг чуқурлиги, фарзанд таълим-тарбияси, инсон ҳаёти манфаатларига яқинлиги билан барча давр ва жамият учун муҳим дидактикқимматга эга. Улар инсон ҳаёти, таълим-тарбиясидаги фикрлари ҳаётийлиги билан педагогика ва илм-фан тараққиётига чуқур таъсир кўрсатади, шунинг учун ҳам IX-XII асрлар Шарқ мутафаккирларининг илғор ғоялари моҳиятини очиб бера оладиган йирик тадқиқот ишларини амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

Шарқ мутафаккирлари ёшларга инсоний муносабатлар учун зарур одобхлок меъёрларини, ўз турмуш тажрибаси, ислом ахлоқи, Қуръон талаблари ҳамда Ҳадислар асосида баён қилади. Шу асосда ёшларнинг ҳар кунги ва бутун умри давомида риоя қилиши лозим бўлган ҳаракатлари алгоритми ва ахлоқодоб меъёрларининг тартибини баён қилади. Мутафаккирларнинг мазкур сайъи-ҳаракатлари бугунги кун таълим-тарбия жараёнида ёш авлод тарбиясида дастуруламал бўлади. Алломаларнинг таъкидлашича, инсоннинг фаолияти ислом тамойиллари асосида ҳам қурилиши лозим. Бу жараёнда оилада ота-она асосий ўрин эгаллайди. Оилада болаларни тўғри тарбиялаш учун ота-оналарнинг уларга бўлган ижобий муносабатлари муҳим ҳисобланади. Бу эса ёшларнинг бутун ҳаёти давомида юриш-туриши, турли фаолияти, дунёқараши, одоби, ҳистуйғуси, орзу-интилишларида намоён бўлади. Шарқ одоби меъёрларига кўра катталар кичикларга, ота-оналар ўз фарзандларига одоб ўргатишлари, кичиклар эса катталар кўрсатган йўлдан юришлари, улар айтган гапларга риоя қилишлари керак. Олий педагогик таълим муассасаларида таълим-тарбия олаётган истеъдодли, ижодкор ва ташаббускор талаба-ёшлар юртимизни дунёдаги энг қудратли, нуфузли давлатлар қаторига олиб чиқиш учун улар ҳар томонлама ривожланган ва маънавиятли бўлишлари керак.

Шарқ мутафаккирлари ахлоқий тарбияни жисмоний ва ақлий тарбиядан кейинги – яъни учинчи бўғин тарбияси сифатида уқтирадилар. Ахлоқий тарбия шахсни баркамол, чиройли хулқ-атвор эгаси ва жамиятга фойдаси тегадиган киши сифатида тарбиялайди. Мутафаккирлар шахсда ахлоқий тарбияни шакллантиришнинг қуйидаги тизимини кўрсатиб берадилар. Улар: ёшларга ривоятлар, ҳикоятлар воситасида ахлоқ қоидаларини тушунтириш; тарбиячининг ўзи ибрат бўлиши лозимлиги; тарбиячининг сўзи билан хаттиҳаракати уйғун бўлиб, барчага ибрат, ўрнак намуна бўлмоғи лозим; ахлоқий тарбия реал воқелик ва амалий жиҳатлари билан маънавий-ахлоқий муҳитни муайян даражада барқарорлаштиради. Халқимизда «Ахлоқ – маънавиятнинг ўзаги» деган нақл бор. Унинг замирида чуқур маъно-мазмун мужассам бўлиб, шахснинг маънавий камолотлилик даражаси

унинг одоб-ахлоқида ёрқин намоён бўлиши ифодаланган.

Шунингдек, шахснинг ахлоқи ҳаёти давомида ўз-ўзини идора қилиш меъёрлари, шахслараро муносабат маданияти ҳамда ҳалол, тўғри турмуш кечириш мезонларини белгилайди. Таълим-тарбия жараёнида шахсда айнан қуйидаги юксак ахлоқий фазилатларни шакллантириш талаб этилади. IX-XII асрлар Шарқ мутафаккирлари асарларида инсоннинг иймони поклиги ва мустаҳкамлиги билан бир қаторда, ахлоқ-одоби, муомала маданияти, кундалик инсоний ва оилавий муносабатлари, маҳалла, қариндошуруғ, кўни-кўшнилар билан ўзаро муомаласига алоҳида эътибор берилади. Олий таълимда «Педагогика тарихи», «Диншунослик», «Фалсафа», «Маънавият асослари», «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» ўқув фанларини ўқитиш жараёнида IX-XII асрлар Шарқ мутафаккирлари ғояларидан фойдаланиш муҳим манба ҳисобланади. Уларнинг ёшлар тарбиясига оид педагогик меросни ўрганиш ёш авлодни жамиятнинг ҳар томонлама шаклланган аъзолари қилиб тарбиялашда муҳим аҳамиятга эга. IX-XII асрлар Шарқ мутафаккирларининг таъкидлашларича, шахс ўзининг маънавий-ахлоқий қарашларининг негизи сифатида қалбини поклаши учун, ўз хато-камчиликларини англаши, хатти-ҳаракатлари, кўз қарашлари ва қўйган қадамини назорат ҳамда таҳлил қилиб бориши лозимлигини уқтирганларки, бу фикрлар талабалар маънавиятини шакллантиришда алоҳида аҳамият касб этади. Шахснинг яхшилик ва ёмонликни фарқлашида жамият маънавий-ахлоқий муҳити учун зарурий асослар келиб чиқади. Қачонки, инсон ўзига яхшилик қилишларини истаса, ўзгаларга яхшилик қилиши лозимлигини англаши керак. Аксинча, у ўзига нисбатан ёмонликни хоҳламас экан, ёмонлик қилишдан тийилиши керак. Жамиятимизда яхшиликка интилиб, ёмонликдан тийилиш қадрият даражасига кўтарилган. Шу маънода бизнинг ахлоқий маданиятимизда яхшиликнинг асоси «меҳр-оқибат», «меҳр-шафқат», «қадр-қиммат» каби тушунчаларда мужассам. Унга кўра, ўзгага яхшилик қилиш оқибатлилик, шафқатлилик ва қадр-қимматлиликда намоён бади. Ҳар бир шахсда яхшилик ёки ёмонликни фарқлаш туйғусининг шаклланиши жамиятда мўътадил маънавий ҳамкорлик руҳиятини таркиб топтиришга хизмат қилади. Ҳаётда мутлақ даражадаги яхшилик ёки мутлақ даражадаги ёмонлик йўқ. Бир шахсда ҳам яхшилик, ҳам ёмонлик хусусиятлари бўлиши табиий ҳолат. Маънавий ҳамкорлик – шахслар ўртасида мазкур икки зиддиятнинг ижобий томонини танлаш имконини беради. Бунинг маъноси шуки, шахснинг яхшиликлари қабул қилиниб, ёмонликлари ислоҳ этилади.

Мутафаккирлар шахсда ахлоқий тарбияни шакллантиришнинг қуйидаги тизимини кўрсатиб берадилар: болага ривоятлар, ҳикоятлар воситасида ахлоқ қоидаларини тушунтириш; тарбиячининг ўзи ибрат бўлиши лозимлиги; тарбиячининг сўзи билан хатти-ҳаракати уйғун бўлиб, барчага ибрат, ўрнак намуна бўлмоғи; ёмонларнинг ёмонлигини кўрсатиб, яхшиларнинг яхшилигини уқтириб бориш, яъни ахлоқий тарбия реал воқелик ва амалий жиҳатлари билан маънавий-

ахлоқий муҳитни муайян даражада барқарорлаштиради. Айни пайтда мутафаккирлар ахлоқ фазилатларининг акси бўлган салбий хислатларни айтиб, уларни рад қилади. Бу борада улар, худбинлик, исрофгарчилик, бахиллик, журъатсизлик, манманлик, иккиланиш, қайсарлик, ғазаб, уятсизлик (важоҳат), нифок, хушомадгўйлик, бекорчилик (ихмол), хирс, мунофиқлик (риё), мол дунёга ўчлик (сарват) каби иллатларни изоҳлаб ўтади. Улар ушбу салбий хусусиятлар шахсни ғофиллик ва инқирозга бошлашни алоҳида уқтирадилар. Шарқ мутафаккирлари ижодида аксарият ҳолларда қуйидаги методлардан фойдаланилган: Шахс онгини шакллантирувчи методлар; бунга суҳбат, маъруза, тушунтириш, панд-насиҳат методлари кириб, ўқув-тарбия жараёнида улардан фойдаланган ҳолда талабаларда билим, кўникма ва малакалар шакллантириш мақсадга мувофиқдир. Ундан кўзланган асосий мақсад – шахсга ҳаттиҳаракатлар, воқеа-ходисаларга нисбатан у ёки бу талабларнинг маънавий, ахлоқий, ижтимоий-иқтисодий, жисмоний, эстетик жиҳатларини очиб бериш, ёшларда хулқ-атвор ва инсоний муносабатларга тўғри баҳо беришни шакллантиришда кўмаклашишдан иборат. Одатлантириш методи. Ушбу метод орқали талаба-ёшлар меҳнатсеварлик, тежамкорлик ҳамда ижодкорлик кўникмаларини эгаллашга одатлантирилади. Жазолаш методи. Ёшлар исрофгарчиликка йўл қўйганда, одоб-ахлоқда салбий томонга нисбатан ўзгариш бўлганда, ўзидан кичикларни қийнаганда, мазкур методдан фойдаланган. Рағбатлантириш методи. Талаба-ёшлар ўқув-тарбия жараёнида муайян муваффақиятларга эришган ҳамда жамиятга бирор фойда келтирганда мазкур методни қўллаш таълим жараёнида катта самара беради. Рағбатлантириш методи талабалар шахси, хатти-ҳаракатларини фаоллаштириш мақсадида қўлланилади. Маълумки, алломаларнинг таълимотларида мавжуд бўлган рағбатлантирувчи сўзлар «баракалла», «кўп яша», «бале», «барака топ», «отанга раҳмат», «умринг зиёда бўлсин» кабилар бугунги кунда ўз қимматини йўқотган эмас. Мазкур рағбатлантирувчи сўзлар орқали талаба-ёшлар дунёқараши, тафаккури ва онгини ривожлантиришга эришиш мумкин. Рағбатлантириш талабаларни билимларни чуқур эгаллаш, касбий кўникмаларни мустаҳкамлаш, тинимсиз ҳаракат қилишга илҳомлантиради. Кўриниб турибдики, ҳозирги замон тарбия методлари билан аждодларимиз ижодида фойдаланилган методлар орасида қатор ўхшашликлар мавжуд.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1 Ш.Мирзиёев. Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга курашимиз. – Т., «Ўзбекистон», 2017. - Б. 45.

2. Мамуров Б.Б. Акмеологический подход к воспитанию молодого поколения в наследии предков. http://www.manpo.ru/manpo/publications/ped_obraz/n2016_03.pdf#page=147

3. 10. Gaybullaevna Dilova Nargiza Innovative approach to education is a factor for developing new knowledge, competence and personal qualities. Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR) Year 2021